

Inleiding

Geschiedenis van het IISG

Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis werd op 25 november 1935 te Amsterdam opgericht op initiatief van prof. N. W. Posthumus (1880-1960), hoogleraar in de economische geschiedenis te Amsterdam en sociaal-democraat. Volgens de statuten uit 1937 is het doel van het instituut 'het bevorderen der kennis en der wetenschappelijke studie van de nationale en internationale sociale geschiedenis in den uitgebreidsten zin.' Deze doelstelling, die in de loop der jaren niet wezenlijk is veranderd, houdt de volgende taken in:

- a. het verzamelen van materiaal: archieven, boeken, brochures, periodieken, pamfletten, affiches, foto's, vaandels, karikaturen, geluidsmateriaal, etc. Deze eerste taak geeft direct al iets aan van het unieke van het IISG: in één gebouw is in principe al het materiaal over een bepaalde beweging, partij, stroming of persoon aanwezig, terwijl de mogelijkheid geboden wordt tot vergelijkend onderzoek naar bewegingen in andere landen;
- b. het ordenen en toegankelijk maken van het materiaal;
- c. het bevorderen van (wetenschappelijk) onderzoek, onder meer door het geven van adviezen, het verlenen van assistentie bij tentoonstellingen, tv-uitzendingen, etc.;
- d. het publiceren of doen publiceren van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek.

Over de lotgevallen van het IISG is in de loop der jaren veel geschreven, waarbij de nadruk meestal viel op de buitenlandse activiteiten, vooral in de woelige periode direct na de oprichting. Boeiend zijn in dit verband de herinneringen van de eerste bibliothecaresse die levendig vertelt over haar avontuurlijke acquisitiereizen. (2) De oorsprong van het IISG gaat echter wat de Nederlandse verzamelactiviteiten betreft veel verder terug, zij is vooral ook nauw verbonden met de arbeidersbeweging. Twee instellingen legden de grondslag voor de Nederlandse verzamelingen van het IISG.

In 1898 werd te Amsterdam door enige vooruitstrevende liberalen

het plan gelanceerd een *Centraal Bureau voor Sociale Adviezen* (CBSA) (3) op te richten. Doel van het CBSA, dat in 1899 formeel van start ging, was praktische hulp te geven aan iedereen die de maatschappelijke positie van de arbeiders wilde verbeteren. Dit werd bereikt door het verstrekken van adviezen aan arbeidersorganisaties – onder andere bij de oprichting en administratie – maar ook aan ondernemers en overheidsorganen, het verzamelen en verspreiden van gegevens over arbeidersorganisaties en ten slotte het vormen van een bibliotheek. De eerste directeur van het CBSA was mr M.W.F. Treub.

Op de bestuursvergadering van 23 september 1901 bracht de Anti-revolutionair A.S. Talma het denkbeeld ter sprake om ieder die gegevens over de arbeidersbeweging bezat, te verzoeken deze aan het Bureau te zenden 'opdat dit laatste eens eene geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland gedurende de laatste 25 jaar het licht kan doen zien'. Men was bang dat veel materiaal vernietigd was of zou worden, omdat het veelal in handen was van 'werklieden die, als regel niet over aanmerkelijke bergruimte beschikkend, gevoeliger zullen zijn voor de last die dergelijke oude rommel in het huishouden geeft dan voor de kennis der Nederlandsche arbeidersbeweging'.

In 1901 werd een speciale 'documentencommissie' in het leven geroepen, die via oproepen in de pers en het benaderen van personen uit de arbeidersbeweging 'alles' dat van belang was voor de bestudering van de Nederlandse arbeidersbeweging probeerde te verzamelen. Aan redacties van kranten werd gevraagd de vele stukken die bij de redacties binnenkwamen in het vervolg niet weg te gooien, maar voor de bibliotheek opzij te leggen.

Om volstrekte neutraliteit te waarborgen en te bereiken dat van alle stromingen materiaal zou binnenkomen, waren de leden van de documentencommissie afkomstig uit uiteenlopende politieke richtingen. Voorzitter was de sociaal-democratische journalist en politicus P.L. Tak; D. Hudig jr, de adjunct-directeur van het Bureau die bezig was met zijn boek 'De vakbeweging in Nederland 1866-1878' (verschenen in 1904) was secretaris. De overige leden waren B.H. Heldt, voorzitter van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond, P. van Vliet jr, voorzitter van Patrimonium, en B. Bymholt. De laatste werd, zij het na enige aarzeling in verband met zijn vroegere anarchistische opvattingen, gekozen omdat hij als auteur van de 'Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland' veel contacten had met mensen uit de be-

Mr. G. J. Bouwmeester.	
D. B. Kuntzholz.	x
van Nispen	
E. H. E. O.	
G. Stanninga.	
W. C. Cornelissen.	
Erwick.	
J. A. Fochuyes.	
J. van der Perk.	
Mr. J. de Jong van Beek en Donk.	?
L. Baumbeets.	x
W. F. J. van.	
J. de Hoop.	x
Mr. J. Kierdijk.	
Mr. J. D. Veegens.	
W. P. G. Heesdingen.	
J. J. Samson.	
G. van der Groot.	
G. van der Sluis.	
G. van Tol.	
W. H. Huijgen.	
G. L. van der Zwaag.	x
J. Melhijer.	
A. van Emmenes. (Voorwaarts)	
L. M. Hermans.	
E. Kuitjes.	
G. H. Pieters.	
Lizoo. beer van Palmontionom.	
H. Stadel.	x
H. B. Schaber.	
J. F. van der beer.	x
P. J. Penning.	
Ms. W. B. van.	
Mr. P. T. de Boer.	
H. Spiekman.	
van Asdank (vimmerman)	
Tuchelaar. (sigaar maker)	
Buchman. (drukker) (Kluisdager)	
Mr. H. J. de Witt Hamer.	
Prof. Mr. B. H. Schelhaeg.	
D. de Clercq.	x

Een van de lijsten van personen, die door de documentencommissie van het CBSA benaderd zouden worden voor materiaal.

weging en veel materiaal onder ogen had gehad. Het vinden van een katholieke vertegenwoordiger had enige voeten in de aarde: A.J. Overdijk van de R.K. Werkliedenvereniging in het aartsbisdom Utrecht liet niets van zich horen. P.B. Kok, die daarna gevraagd werd, had geen tijd en had bovendien slechte ogen. Ten slotte was J.W. Smit, voorzitter van de afdeling Amsterdam van de R.K. Volksbond, bereid zitting te nemen in de commissie.

Ieder werd verzocht in eigen kring te verzamelen. Systematisch werden vakbonden, plaatselijke organisaties, bestuurdersbonden, coöperaties, organisaties op het gebied van drankbestrijding, enzovoorts aangeschreven. Het verzamelen bleek menigmaal een moeizame zaak te zijn. Op een oproep van Bymholt in *Het Volksdagblad* in 1904 kwam niets binnen. Bij de organisaties zelf bleken soms jaarverslagen, kranten en dergelijke – zowel oude als de meest recente – al niet meer aanwezig te zijn. Waren zij er wel, dan wilde men ze meestal voor het eigen archief bewaren. Dit was het geval met het Nationaal Arbeids-Secretariaat, dat alles in een eigen archief bewaarde zodat niets verloren zou gaan – een ijdele hoop, zoals later bleek bij de overdracht van het NAS-archief aan het IISG. (4)

D.R. Mansholt, hereboer in Groningen en Multatuliaan, schreef dat hij wat artikelen bezat, maar 'ik zou deze niet graag afstaan ten behoeve van een inrichting van welks nut ik nog niet overtuigd ben'. Ook had hij een groot aantal persoonlijke brieven van Multatuli in zijn bezit. 'Voor de vereerders van M. zijn deze brieven van groot belang, maar ik meen geen recht te hebben om ze over te geven aan de onverschillige blikken van het groote publiek.' Bovendien waren ze zijns inziens niet in de geest van het bureau. (5)

Over het algemeen stond men echter welwillend tegenover het initiatief en stuurde op verzoek of uit zichzelf stukken op en gaf, als men zelf niets had, adressen van anderen en attendeerde op materiaal. De meeste personen stonden hun materiaal belangeloos af. Een uitzondering vormde Joh. Harttorff, die actief was geweest in de SDB en de Socialistenbond. Na enig heen en weer geschrijf verkocht hij in 1905 zijn collectie, die uit 'van alles en nog wat, voornamelijk circulaires, manifesten, aanplakbiljetten, nummers van vakbladen enz.' bestond, voor f 80,-. Het geheel omvatte twee dozen en een enveloppe met 'eenige stukken die exceptioneel zijn en waarvoor u vooral zorg moet dragen.' Moeilijk was te bepalen, wat belangrijk was en wat niet. Over

de tegen Koning Willem III gerichte brochure 'Uit het leven van koning Gorilla' schreef Joh. Harttorff: 'De Koning Gorilla, dacht ik, had in 't geheel geen waarde, daarom voegde ik haar er niet bij'. (6)

Van de benaderde organisaties kwamen onder andere jaarverslagen, statuten, brochures en pamfletten binnen; daarnaast ook veel periodieken van politieke groeperingen (niet alleen anarchistische en socialistische), vakbonden en drankbestrijdersorganisaties.

In de eerste jaren van het bestaan van het CBSA werden al enige archieven verworven: de archieven van het Landelijk Propaganda-Comité inzake den internationalen boycot van de Engelsche Handelsvloot, van het Landelijk Hogerhuis-Comité, van de Diamantsnijdersvereniging te Amsterdam en enige archieven in verband met de stakingen van 1903. Prof. B.H. Pekelharing schonk de archiefjes van het Comité ter bespreking der Sociale Quaestie en van het Comité voor Algemeen Stemrecht (7), die beide helaas verdwenen tijdens de omzwervingen van het CBSA-archief. Hetzelfde lot ondergingen waarschijnlijk ook de twee notulenboeken uit 1889 van de Bakkersgezellenvereniging Loon naar Werk te Amsterdam die via Bymholt binnengekomen waren.

In 1905 verscheen een catalogus van het reeds verzamelde. Hierin is al het hele verzamelgebied van het latere IISG te vinden, ook al is over enkele onderwerpen nog weinig aanwezig. De door de documentencommissie verworven stukken vormden een apart onderdeel van de bibliotheek van het CBSA, die een paar middagen per week voor onderzoek vrij toegankelijk was, hetgeen ook een voorwaarde van de documentencommissie was geweest. Van een gedeelte van het overige bezit van de bibliotheek verschenen later rubrieksgewijs catalogussen. (8)

Nadat het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen in 1923 was opgeheven – omdat de arbeidersbeweging inmiddels over eigen adviesorganen beschikte – werd in 1924 een tiental archieven aan het *Nederlandsch Economisch-Historisch Archief* (NEHA) overgedragen. De gemeente Amsterdam schonk in 1934 de van het CBSA afkomstige omvangrijke collectie oude Nederlandse radicale en socialistische bladen aan de Economisch-Historische Bibliotheek.

Het NEHA was op initiatief van professor Posthumus en met steun van het bedrijfsleven officieel op 2 april 1914 opgericht. Doelstelling was het verzamelen en toegankelijk maken van archieven, het exploiteren van een economisch-historische bibliotheek en het verzorgen van publikaties op het gebied van de economische geschiedenis. In de raad

van advies hadden ook personen uit partij en vakbeweging zitting (F.M. Wibaut en H. Polak). De voornaamste taak, het verwerven van archieven verliep voorspoedig, met name veel ondernemingsarchieven kwamen binnen. Maar Posthumus wilde zich niet hiertoe beperken. Omstreeks 1915 benaderde hij F. Domela Nieuwenhuis om hem te bewegen zijn archief bij het NEHA onder te brengen: 'In de toekomst zal dit materiaal uiterst waardevol zijn voor het juiste begrip van de ontwikkeling der arbeidersbeweging sinds het jaar 1870'. (9) Vanaf 1919 werden systematisch ook archieven van vakverenigingen en andere arbeidersorganisaties verzameld. In de jaren 1914-1934 werden meer dan honderd archieven verkregen met een totale omvang van ca 3000 strekkende meter. Hieronder waren vijftientig vakbondsarchieven, onder andere van organisaties van bakkers, diamantbewerkers, handelsreizigers, straatmakers, technici en enige typografische verenigingen.(10) Aan het eind van de jaren zestig was de collectie uitgegroeid tot ruim 10.000 strekkende meter.

Ook de bibliotheek van het NEHA bloeide, in 1932 verhuisde de Economisch-Historische Bibliotheek naar Amsterdam; mevrouw A. Adama van Scheltema-Kleefstra (1884-1977), de vrouw van de socialistische dichter C.S. Adama van Scheltema, werd als bibliothecaresse aangesteld en speciaal belast met de zorg voor de in 1923 opgerichte (kleine) sociaal-economische afdeling. Vele collecties kwamen binnen, onder andere de bibliotheek van H. Polak, A.H. Gerhard en de brochureverzameling van F.M. Wibaut. Omdat haar salaris laag was werd mevrouw Adama van Scheltema in 1933 tevens archivaris van de SDAP.

In deze hoedanigheid richtte zij in 1934 bij het veertigjarig bestaan van de SDAP een tentoonstelling in over de geschiedenis van deze partij. Bij de voorbereidingen bleek al spoedig dat het SDAP-archief onvolledig was en hoofdzakelijk bestond uit ingekomen brieven en enige kopieboeken. Mevrouw Adama van Scheltema reisde de kopstukken van de SDAP af en bezocht afdelingen. Op deze manier verwierf zij belangrijke aanvullingen voor het partij-archief, vooral van W.H. Vliegen, F.M. Wibaut en H. Polak. Bij Vliegen vond zij stukken over de Sociaal-Democratische Bond, bij Wibaut veel over de oprichting van *Het Volk* en, in haar eigen woorden: 'Bij Henri Polak was het ook heel aardig, daar waren allerlei vergaderingen aan huis geweest, maar Henri Polak had het zo druk, dat hij er niet toe kon komen zijn eigen schrijftafel na te kijken en op een bepaald moment, na verscheidene

aanvragen, zei hij mij: "Annie, ja, kom alsjeblieft naar mijn huis en zoek mijn hele schrijftafel door, maar in godsnaam, laat alle liefdesbriefjes liggen, want daar heb je niets mee te maken." Ik heb uit die schrijftafel van Henri Polak een hele massa uitermate interessante stukken tevoorschijn gehaald, ook notulen van vergaderingen, briefwisselingen, brochures, enz.' Al deze stukken, ook de stukken die niet direct op de SDAP betrekking hadden, werden aan het partij-archief op de Tesselschadestraat toegevoegd. Zoals zij zelf zegt werd ze toen, hoewel ze tevoren nog nooit iets verzameld had, een verwoed verzamelaar. (11)

Inmiddels verzamelde Posthumus in binnen- en buitenland materiaal voor de EHB. Hierbij kwam hij in contact met D.B. Rjazánov, die voor het Marx-Engels-Lenin Instituut in Moskou bibliotheken en archieven opkocht. Door diens activiteiten bevindt de buitenlandse correspondentie van F. Domela Nieuwenhuis zich in Moskou. Posthumus vatte nu het plan op om voor het Westen een vergelijkbaar internationaal instituut voor sociale geschiedenis op te zetten.

Na het aan de macht komen van het nationaal-socialisme in Duitsland in 1933 dreigden veel unieke verzamelingen verloren te gaan. Annie Adama van Scheltema en Posthumus brachten veel materiaal naar Nederland in veiligheid, zoveel dat de oprichting van een apart instituut steeds zinniger leek. Financieel werden zij hiertoe in staat gesteld door de directeur van de Centrale Arbeidersverzekerings- en Deposito-bank in Den Haag, Nehemia de Lieme (1882-1940). Deze bank, in 1904 opgericht ten behoeve van de arbeidersbeweging, bestemde statutair een groot gedeelte van de winst voor de arbeidersbeweging.

Op 25 november 1935 werd door De Lieme, Posthumus, De Centrale en het NEHA officieel de Stichting Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis opgericht. Posthumus werd directeur en Annie Adama van Scheltema bibliothecaresse. (12)

Uit het buitenland stroomde het materiaal toe; in deze eerste jaren werd zo de basis gelegd voor de belangrijke buitenlandse collecties, onder meer de archieven van K. Marx, Fr. Engels en het archief en de bibliotheek van de verzamelaar en schrijver over het anarchisme Max Nettlau. In Parijs werd een filiaal geopend, waardoor het mogelijk was belangrijke bescheiden met betrekking tot het Franstalige gebied te verwerven.

Bij de oprichting van het IISG waren de vakbondsarchieven die het NEHA beheerde en de sociaal-historische bibliotheek, die hoofdzake-

lijk op Nederland betrekking had, aan het IISG overgedragen. Ook al stonden Henriette Roland Holst, P.J. Troelstra en F.M. Wibaut stukken af, toch liet de acquisitie van Nederlandse archieven te wensen over. Het jaarverslag 1938 meldt: 'Indien wij ons in dit derde jaarverslag afvragen, in hoeverre wij tevreden kunnen zijn over het bijeenbrengen van archieven en boekenverzamelingen uit en over de verschillende landen, dan worde vooropgesteld, dat, wat de archieven betreft, het zich in Nederland bevindende materiaal uiterst moeilijk te krijgen is. Het moge vreemd klinken, maar het is niet te ontkennen, dat de medewerking in ons eigen land nog zeer gering blijkt te zijn, vooral wat betreft het verschaffen van bescheiden uit de negentiende eeuw. Het stemt tot tevredenheid, dat hierin in 1938 bij sommige organisaties een ommekeer ten goede heeft plaats gevonden. Er zal echter nog heel wat moeite gedaan en medewerking verkregen moeten worden, vóór het door het Instituut verzamelde materiaal voor de kennis der sociale geschiedenis van het eigen land als voldoende kan worden beschouwd.' (13) Op het eind van dat jaar werden door een speciaal daartoe aangetrokken medewerkster Bep Spanjer in enkele weken tijd uit verschillende steden stukken van revolutionair-socialistische organisaties verzameld, onder meer van de Revolutionair-Socialistische Partij, de Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij, Plaatselijke Arbeidssecretariaten en het Revolutionair-Socialistische Jeugdverbond.

Verder waren in 1938 belangrijke aanwinsten de archieven van de AJC Den Haag, het NAS, het persoonlijk archief van F. van der Goes en het familiearchief De Bosch Kemper. Ook op het gebied van de vredesbeweging werd dat jaar actief verzameld, onder meer de archieven van het Internationaal Anti-Militaristisch Bureau, de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging en stukken van ds. L. Bähler betreffende het Dienstweigeringsmanifest 1915; met het Centraal Vredesbureau in Den Haag werd op initiatief van het bestuurslid J. Oudegeest een overeenkomst gesloten, waarbij het IISG jaarlijks materiaal op het gebied van de vredesbeweging zou krijgen.

Ook in 1939 werd door het aanknopen van nieuwe relaties en een uitgebreide briefwisseling gewerkt aan een versterking van de Nederlandse afdeling; afdelingen van de SDAP werden aangeschreven om hun archieven bij het IISG onder te brengen. In dat jaar waren al het centrale SDAP-archief (tot ca 1925) en dertien afdelingsarchieven aanwezig. In verband met het dreigende oorlogsgevaar na München 1938

werden grote delen van de buitenlandse verzamelingen in Engeland in veiligheid gebracht. Mede omdat de SDAP niet wilde dat haar archief het land uitging bleven de Nederlandse archieven in Nederland.

Op 18 juli 1940 werd het instituut door de Einsatzstab Rosenberg bezet. Het personeel werd op 31 december ontslagen. De Duitsers maakten nu van het IISG een centrum voor de bestudering van de tegenstanders van het nationaal-socialisme; hiertoe verzamelden ze ook boeken. In 1944 werden alle verzamelingen, die vóór de oorlog niet in veiligheid waren gebracht, naar het Oosten getransporteerd. Onder deze verzamelingen bevonden zich onder meer de archieven van de SDAP, Troelstra en Van der Goes. Bij de bevrijding in 1945 was het gebouw volledig leeg.

De eerste jaren na de oorlog kunnen gekenschetst worden als de jaren van het uitpakken van de kisten met materiaal, die uit het buitenland terugkwamen en het (opnieuw) voorlopig ordenen van de collecties. De Nederlandse archieven waren hier nog niet bij, maar eind 1948 kwam bericht dat er in de Universiteitsbibliotheek van Krakau een aantal kisten van Nederlandse herkomst lag opgestapeld, en dat deze waarschijnlijk het SDAP-archief bevatten.

Het zou echter tot 1956 duren voordat het eerste gedeelte van deze archieven door de Poolse regering werd teruggegeven. De archieven bleken door elkaar te liggen en gedeelten ontbraken.

Inmiddels was het Instituut in 1951 officieel heropend. Langzamerhand was de acquisitie van de Nederlandse archieven weer op gang gekomen, ofschoon niet alle pogingen even succesvol waren. Zo leverde een oproep in de kranten in 1953 om brieven en andere stukken van en over Henriette Roland Holst, die in 1952 overleden was, bijeen te brengen niet bijzonder veel op. In de jaren vijftig kwamen verschillende persoonsarchieven binnen. Het archief van de Stichting van de Arbeid werd in 1959 verworven. Het was ook in deze tijd dat prof. A.J.C. Rüter, directeur van het IISG (1951-1965, tot eind 1952 samen met Posthumus), organisaties, die op sociaal gebied in Nederland actief waren, benaderde om hen op de mogelijkheid te wijzen hun archief bij het IISG onder te brengen, hoewel hij zich bewust was van het feit dat dit op den duur tot ruimtelijke problemen zou kunnen leiden. Ongeveer in dezelfde periode werden de vredescollecties uitgebreid. De acquisitie verliep in de jaren zestig vrij voorspoedig; in deze jaren beschouwde men, zo blijkt uit de jaarverslagen, de acquisitie tot op zeke-

Terugkeer van het SDAP-archief uit Polen, november 1956.

re hoogte als graadmeter van de activiteiten van het instituut. Vrij veel archieven van personen uit de arbeidersbeweging, waaronder die van W. van Ravesteyn en H. Sneevliet, en organisatiearchieven kwamen binnen; in 1964 besloot het NVV zijn archief op het IISG te deponeren; het bestuur van het Christelijk Nationaal Vakverbond droeg in 1967 zijn archief over.

Deze lijn zette door. Belangrijke aanwinsten waren de laatste jaren onder meer de archieven van de Vereniging van Dienstplichtige Militairen, de Bond voor Dienstweigeraars, het IKV, de Industriebond, de Pacifistisch Socialistische Partij en de archieven van de Partij van de Arbeid, zijn nevenorganisaties en ook van politici, onder meer J.H. Scheps en J.M. den Uyl.

Contacten werden gelegd met mensen uit actiegroepen, democratiseringsbewegingen, etc. en gepoogd werd in principe alle uitgaven (krantjes, stencils, circulaires, brochures, affiches) en hun archieven te verzamelen. Veel stukken van en over actiegroepen, de studentenbeweging en kraakacties kwamen zo binnen, onder andere de archieven van het blad *Bluf!* en van de Coöperatieve Vereniging Witkar.

Het verzamelgebied coöperaties werd versterkt door de overdracht van de bibliotheek en archiefstukken van de Co-op Nederland en de archiefjes van verschillende plaatselijke coöperaties. De collecties op het gebied van de drankbestrijding werden uitgebreid, vooral door de opname van de bibliotheek van de Nationale Commissie tegen het Alcoholisme en het veel omvattende archief van M.J. Maas, die vanaf 1927 actief is in deze beweging. De Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn bracht in 1989 zijn bibliotheek bij het IISG onder.

Over de lotgevallen van vooral linkse Nederlanders in het buitenland kwamen veel documenten binnen, meestal in de vorm van briefwisselingen: collecties A. Baars, D. Schermerhorn en Fr. Schermerhorn-Mus, en K. Visch en N. Visch-Vermeer en ook de herinneringen van P.J. Honig.

Veel vakbonden hebben de laatste jaren hun archieven overgedragen. Onder de vleugels van de Stichting Beheer IISG zal een Nationaal Vakbondshistorisch Museum geëxploiteerd worden. In het monumentale pand van de ANDB, gebouwd door H.P. Berlage aan de Henri Polaklaan, zal dit museum in 1990 geopend worden. Dat dit mogelijk is is vooral te danken aan de inspanningen van Wout Tuinenburg, directeur van De Centrale en voormalig penningmeester van de Indus-

triebond-FNV en in het bijzonder van Dick Visser, de voormalige voorzitter van de Industriebond-FNV. Ten behoeve van het museum is een aparte Stichting opgericht waarin afgezien van representanten van het IISG ook vertegenwoordigers van vakbonden, vakbondsgelieerde instellingen, wetenschappelijke instituten en de Vakbondshistorische Vereniging vertegenwoordigd zijn.

In de financiering, huisvesting en status van het IISG veranderde in de loop der jaren het een en ander. Tot de Tweede Wereldoorlog werd het IISG volledig gesubsidieerd door de Centrale Arbeidersverzekerings- en Depositobank, terwijl de gemeente Amsterdam de huisvesting, het gebouw van een vroegere meisjes-HBS, Keizersgracht 264, beschikbaar stelde. Na de oorlog financierden de gemeente Amsterdam, het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en De Centrale (elk voor een derde deel) gezamenlijk het instituut.

In de jaren zestig nam het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen de subsidiëring bijna volledig voor haar rekening; het personeel werd arbeidscontractant bij de Universiteit van Amsterdam.

Inmiddels is het IISG sinds 1979 een instituut ressorterend onder de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen; de bibliotheek, de archieven en andere collecties blijven eigendom (en voorzover ze niet in eigendom gegeven zijn, bruikleen) van de Stichting IISG, die in 1935 is opgericht. Hierdoor blijft het IISG voor politiek gevoelige archieven een betrouwbare bewaarplaats.

Voorjaar 1969 vond een verhuizing van de Keizersgracht naar Herengracht 256-262, het voormalige kantoor van de Ned. Lloyd, plaats. Dit pand bleek echter spoedig gebreken te hebben. In 1978 moest een gedeelte van de collecties en veiligheid gebracht worden op Kabelweg 51, gelegen in het westelijk havengebied bij Sloterdijk, waar het IISG van 1981-1989 volledig gehuisvest was. Per 1 mei van dit jaar heeft het instituut zijn definitieve behuizing aan de Cruquiusweg 31 (1019 AT Amsterdam) betrokken. In dit nieuwe gebouw zijn behalve het Nederlands Permuseum en het Audiovisuele Archief van de Stichting Film en Wetenschap (de laatste als huurder) ook EHB en NEHA gevestigd. Nu NEHA en IISG weer in één gebouw verenigd zijn is een einde gekomen aan de min of meer kunstmatige scheiding tussen de collecties economische en sociale geschiedenis die bij de oprichting van het IISG in 1935 werd aangebracht.

In de jaren zeventig heeft het NEHA haar taak als beheerder van bedrijfsarchieven opgegeven. In 1974 werden deze archieven in bruikleen gegeven aan voornamelijk rijks- en gemeentearchieven. Bij deze verspreiding kreeg het IISG de archieven van de Algemene Werkgevers Vereniging Haarlem en de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten, terwijl het archief van *Het Volksdagblad* naar het gemeentearchief Amsterdam ging.

Het NEHA bleef in bezit van een omvangrijke en diverse verzameling van losse archivalia, waarvan de oudste uit de 17de eeuw stammen, en het eigen verenigingsarchief, dat dit jaar geïnventariseerd werd.(14)

In zijn ruim vijftig jarig bestaan heeft het IISG vele publikaties uitgegeven, onder andere de *International Review of Social History*, de series 'De Nederlandse Arbeidersbeweging', waarin zestien delen verschenen zijn en 'Essays and Studies', die veel proefschriften over Nederlandse onderwerpen bevat. Daarnaast de 'IISG-werkuitgaven', waarin vooral archiefinventarissen en vakpublicaties verschijnen zoals 'een systematisch overzicht van de Nederlandse vakbondsperiodieken van het IISG'. Een apparaat voor de geschiedschrijving van het communisme in Nederland geeft 'Van bron tot boek' (Amsterdam 1986), waarin uitvoerige gegevens over de bij CPN en IISG aanwezige collecties betreffende CPN en verwante organisaties en personen zijn opgenomen. Het 'Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland' (Amsterdam 1986-), waarvan ieder jaar een deel verschijnt, besteedt behalve aan de mensen van 'het eerste plan', ook uitdrukkelijk aandacht aan hen die 'de beweging op een lager echelon' dienden, vaak op plaatselijk of regionaal niveau. (15)

Handleiding voor het gebruik van het overzicht

Inhoud van het overzicht

Zoals uit het voorgaande blijkt hebben het IISG en zijn voorlopers altijd praktisch 'alles' proberen te verzamelen dat een beeld geeft van de sociale geschiedenis in het algemeen en de arbeidersbeweging in het bijzonder, te weten: kranten en andere periodieken, brochures, boeken, pamfletten, vlaggen, vaandels, affiches, foto's, etc., geluidsmateriaal en

archieven. In dit boek beperk ik mij zoals de titel al aangeeft tot een overzicht van de Nederlandse archieven die op het IISG aanwezig zijn. Van de totale omvang van het archiefbezit (ca 6000 strekkende meter) maken zij het leeuwedeel uit (ca 4500 strekkende meter).

Er zijn niet-Nederlandse archieven die veel brieven en andere stukken van en over Nederlanders en Nederlandse situaties bevatten, die van belang zijn voor de bestudering van de Nederlandse sociale geschiedenis, met name in internationaal verband. Ik heb daarom een alfabetische lijst van alle niet-Nederlandse archieven met vermelding van omvang en periode waaruit stukken aanwezig zijn als bijlage opgenomen. Voor een beschrijving van de inhoud van deze archieven verwijs ik naar de 'Guide to the International Archives and Collections at the IISH, Amsterdam' (1989).

Ten aanzien van de Nederlandse archieven wil dit overzicht zo volledig mogelijk zijn. Dit heeft tot gevolg dat ook heel kleine eenheden, soms van slechts enkele brieven of stukken, opgenomen zijn.

Over de definities van archief, archiefstukken en verzamelingen is veel gediscussieerd en gepubliceerd. In de 'Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland' wordt de officiële terminologie van een archief en een verzameling of collectie en het verschil daartussen duidelijk beschreven: 'Een archief is een geheel van bescheiden (geschreven, gedrukt, getekend, op geluidsband, computerband of als afbeelding) die door een bestuursinstelling, functionaris, privaatrechtelijke instelling of privépersoon worden vervaardigd of ontvangen en die bovendien bestemd zijn om door die instantie of persoon te worden bewaard (...). Een archief onderscheidt zich van een verzameling, of dit nu een bibliotheek, een museumcollectie of een postzegelverzameling is; archiefstukken vormen het bewijsstuk van de handelingen, de rechten en verplichtingen van de instantie of persoon, door wie het archief al dan niet doelbewust is gevormd. Een verzameling mist de nauwe, als het ware oorzakelijke relatie met de verzamelaar: bijvoorbeeld, de in een bibliotheek verzamelde boeken zijn door de uitgever niet uitsluitend voor die bibliotheek bestemd; archiefstukken zijn door de afzender wel aan een bepaalde instelling of persoon gericht. Vooral in particuliere archieven komen naast archiefstukken ook verzamelde stukken voor.' (16)

Veel van de op het IISG aanwezige archieven zijn gemengd van karakter. Collecties die alleen uit knipsels en andere documentatie be-

staan, zijn in principe niet opgenomen in dit overzicht. In enkele gevallen is hiervan afgeweken wanneer het gaat om documentaire verzamelingen die door een organisatie of persoon over één bepaald onderwerp aangelegd zijn of die van groot belang zijn.

Een apart gebied vormt het materiaal uitgegeven door actiegroepen, comité's e.d. Voor de moderne tijd valt hierbij te denken aan groepen op het gebied van emancipatie van buitenlandse werknemers, onderdrukte volkeren en minderheden, antifascisme en racisme, Provo, Socialistische Jeugd, studentenbeweging (bijvoorbeeld de Maagdenhuisbezetting), strijdcultuur en de kraakbeweging om slechts enkele daarvan te noemen.

De grens tussen archief- en bibliotheekcollecties is hier vaak moeilijk te trekken. Veel van dit 'grijze' materiaal is, wanneer geen duidelijke archiefstukken aanwezig waren, opgenomen in een aparte collectie, de zogenaamde 'studiezaalmappencollectie'. In deze collectie zijn de stukken, waaronder veel pamfletten, in de eerste plaats geordend op uitgevende instantie (herkomst). Tevens zijn er enige documentatiecollecties van organisaties, zoals het Angola Comité, en personen, bijvoorbeeld van J. Swagerman over Provo en de Socialistische Jeugd en van R.A. Visser over de democratisering aan de Rijksuniversiteit Leiden. Een voorlopige catalogus van het Nederlandse materiaal bevindt zich op de studiezaal van het instituut.

Het beeld- en geluidsmateriaal is ondergebracht op de Afdeling Beeld en Geluid, die behalve geluidsbanden, grammofonplaten, vaandels, vlaggen en insignes, ca 35.000 affiches, ca 80.000 foto's en ca 35.000 politieke prenten omvat. Dit betekent dat de foto's, affiches, etc. die uit de archieven afkomstig zijn in principe hier op onderwerp en herkomst te vinden zijn. Dit geldt ook voor de geluidsbanden met interviews.

Daarnaast bezit het IISG een uitgebreide bibliotheek met boeken, brochures en periodieken, die via een geautomatiseerd systeem toegankelijk zijn.

Het is de bedoeling dat ook de overige collecties van het IISG (de archieven inbegrepen) via dit geautomatiseerde systeem toegankelijk worden, zodat de bezoeker alle materiaalsoorten over één onderwerp of persoon bijeengebracht vindt. Ook de collecties van het Nederlands Permuseum, EHB en NEHA worden daarin opgenomen.

Regels voor het archiefgebruik

Het IISG, gevestigd Cruquiusweg 31, 1019 AT Amsterdam, tel. 020-6685866, is voor het publiek toegankelijk en geopend maandag t/m vrijdag 9.30-17.00 uur en zaterdag 9.30-13.00 uur.

Voor raadpleging van archiefstukken is toestemming nodig. Deze toestemming is persoonsgebonden. Een schriftelijke of telefonische aanmelding vooraf is gewenst. Het kopiëren van archiefstukken is in principe niet toegestaan. De aanvragen voor stukken dienen te geschieden uit de bestaande inventarissen en lijsten en bij ongeordende archieven in overleg met de afdeling Beheer en terbeschikkingstelling. De inhoudsbeschrijvingen in dit boek geven slechts een globaal overzicht van de inhoud van het archief en zijn niet bedoeld voor het aanvragen van archiefstukken.

Aanvragen moeten na verkregen toestemming vóór 11.30 uur worden ingediend op de studiezaal van het instituut. Wil men op zaterdag archieven raadplegen dan dienen deze uiterlijk op de vrijdagmorgen daaraan voorafgaande te worden aangevraagd.

Indeling van de archieven

De archieven zijn systematisch ingedeeld in zeven hoofdstukken, meestal onderverdeeld in rubrieken.

1. Politieke partijen en groeperingen

In dit hoofdstuk zijn ook de nevenorganisaties, zoals culturele, jongeren- en vrouwenorganisaties, wetenschappelijke bureaus en de afdelingen opgenomen.

2. Actiegroepen, comité's en verenigingen

Naar werkterrein van de organisaties onderverdeeld in vijftien paragrafen.

3. Vakbeweging

Bij CNV, NVV en NAS zijn ook de plaatselijke afdelingen, bestuurdersbonden, vrouwenorganisaties en andere met CNV, NVV en NAS verbonden organisaties opgenomen. De vakbonden zijn ingedeeld naar de bedrijfssectoren en beroepsgroepen, een indeling die door het CBS gebruikt werd in de 'Overzichten van de Omvang der Vakbeweging in

Nederland' en die aansluit bij 'de Nederlandse vakbondsperiodieken van het IISG: systematisch overzicht' (IISG-werkuitgaven 2, 1985).

4. Coöperaties, produktieve associaties en communes
Alfabetisch op plaatsnaam.

5. Werkgeversorganisaties, overlegorganen, ondernemingsraden, bedrijfskernen

6. Communicatie

7. Families en personen

De personen zijn in alfabetische volgorde als laatste hoofdstuk opgenomen. Hiervoor is gekozen omdat deze personen vaak functies in meerdere partijen en organisaties bekleedden en materiaal van verschillende aard verzameld hebben, waardoor zij meestal moeilijk in één rubriek onder te brengen zijn. Wanneer zich in een persoonsarchief belangrijke delen van verenigings-, organisatie- of partijarchieven bevinden, is bij de betreffende rubriek een verwijzing naar het persoonsarchief opgenomen. In de overige gevallen zijn de stukken over partijen, verenigingen, organisaties, etc. die in de persoonsarchieven aanwezig zijn te vinden via het register.

Register

Het register vormt een belangrijk onderdeel van het overzicht van archieven en wel als hulpmiddel om snel stukken van of over een bepaalde organisatie, partij, vereniging of persoon te vinden. Opgenomen zijn personen, instellingen, periodieken, etc. die in de inhoudsbeschrijvingen van de archieven voorkomen. Ook de namen in de korte biografieën en beschrijvingen van instellingen, etc. zijn in het algemeen opgenomen, omdat anders informatie over archieven verloren zou gaan. Dit geldt ook voor de inleiding.

Omdat veel (fragmenten van) afdelingsarchieven of plaatselijke instellingen aanwezig zijn, zijn plaatsnamen opgenomen, waardoor een snelle oriëntatie over het materiaal betreffende een bepaalde plaats mogelijk is. Tevens zijn enige trefwoorden opgenomen.

De inhoudsbeschrijvingen van de archieven kunnen vanzelfsprekend niet uitputtend zijn, de gebruikers van het register zullen daarom niet alle namen en onderwerpen vinden die bij raadpleging in de archieven blijken voor te komen. De namen van de archieven, zijn in het register

vetgedrukt, zodat men deze ook alfabetisch kan vinden. Eveneens vetgedrukt is de pagina waarop de archieven beschreven worden.

Toelichting op de gegevens per archief

In onderstaande volgorde worden per archief vermeld:

1. *Openbaarheid*

Een asterisk geeft aan dat de openbaarheid beperkt is. Meestal gaat het om archieven waarbij contractueel bepaald is dat de schenker of bruikleengever van het archief toestemming moet geven voor raadpleging; in een enkel geval is een gedeelte van het archief of een dossier voor een bepaalde periode volledig gesloten.

2. *Naam*

De naam wordt opgegeven zoals die door de archiefvormende instelling wordt of werd gevoerd. Naamsveranderingen, die plaats vonden in de periode waaruit stukken aanwezig zijn, worden vermeld. Modernisering van de spelling vindt alleen plaats wanneer de instelling haar naam in gemoderniseerde spelling gebruikt heeft.

3. *Jaartallen*

Bij *organisaties* worden de jaren vermeld waaruit stukken aanwezig zijn. Wanneer geen exacte data te geven zijn, wordt dit aangegeven door voor de jaartallen 'ca' te zetten. Zijn jaartallen tussen haakjes toegevoegd, dan wil dit zeggen dat enkele stukken ouder en/of jonger zijn dan de aangegeven periode. Bij archieven, waarvan regelmatig aanvullingen worden ontvangen, wordt achter het beginjaar een – gezet, waarna vermeld wordt tot welk jaar het archief bij afsluiting van dit overzicht aanwezig was; bijvoorbeeld: Pacifistisch Socialistische Partij; Periode: (1956) 1957-, aanwezig tot 1986.

Bij *personen* worden, voor zover bekend, tussen haakjes geboorte- en sterfjaar gegeven. Ik heb er vanaf gezien de jaren te vermelden waaruit stukken aanwezig zijn. Bij een gedeelte van de stukken, bijvoorbeeld aantekeningen, niet gepubliceerde manuscripten, zijn de preciese data moeilijk te achterhalen; bovendien zijn uit zeer uiteenlopende periodes vaak slechts enkele stukken aanwezig. In de inhoudsbeschrijving zijn zoveel mogelijk relevante jaartallen gegeven.

4. *Omvang*

De omvang is aangegeven in strekkende meters. Wanneer slechts enkele stukken (minder dan 0,01 m) aanwezig zijn wordt dit aangegeven door

'1 omslag', een enkele keer door '1 deel' te vermelden.

5. *Inventaris, lijst*

Wanneer een inventaris of een plaatsingslijst van het archief aanwezig is, wordt dit aangegeven. Een plaatsingslijst geeft een summiere opsomming van de stukken, zonder systematische indeling. Enige inventarissen en lijsten zijn beschikbaar op microfiche in de serie 'Social History source collections from the IISH – Inventories to the Archives' ed. Inter Documentation Company, Leiden 1988.

6. *Gegevens betreffende instellingen en personen*

Bij *instellingen* waar de naam de doelstelling voldoende duidelijk aangeeft, wordt volstaan met het vermelden van het jaar van oprichting en eventueel het jaar van opheffing. In de meeste gevallen worden enige aanvullende gegevens verschaft. Voorzichtigheid moet betracht worden bij het hanteren van jaartallen. Vaak werd een besluit tot opheffing, fusie of naamsverandering genomen op een vergadering aan het eind van het jaar en vond de effectuering pas het jaar daarop plaats. Ook de organisaties zelf gebruiken vaak verschillende jaartallen (en namen). (17) Van de meeste *personen* worden enkele functies en biografische gegevens vermeld. Er is niet naar volledigheid gestreefd. (18)

7. *Korte inhoud van het archief*

Mede in verband met de verschillen in omvang, volledigheid en staat van ordening van de archieven, zal de inhoudsbeschrijving zeer wisselend zijn. Wanneer van een organisatie- of persoonsarchief slechts enkele stukken aanwezig zijn, worden meestal alle aanwezige stukken vermeld en zullen beschrijving en datering vrij exact zijn.

In andere gevallen wordt volstaan met een meer globale aanduiding. Bij onvolledige archieven zullen meer data van de stukken gegeven worden dan bij vrij complete archieven.

Bij zeer omvangrijke archieven wordt de inhoud globaal aangegeven: notulen, correspondentie, financiële stukken, etc.

Ook bij ongeordende archieven is gepoogd een zo duidelijk mogelijke omschrijving te geven. Deze omschrijving kan uiteraard niet volledig zijn, maar wil een aanduiding geven. Omdat het mogelijk is dat bij definitieve ordening belangwekkende stukken te voorschijn komen, moeten deze gegevens met voorzichtigheid gehanteerd worden.

Niet uitgesloten is dat de stukken dan anders gerangschikt, apart beschreven of aan andere collecties toegevoegd zullen worden.

Bij archieven die over meerdere archiefbewaarplaatsen verdeeld of

verspreid zijn, worden, voor zover deze bekend zijn, de bewaarplaatsen vermeld.

Ten overvloede wordt hier nogmaals vermeld dat de inhoudsbeschrijvingen niet gebruikt kunnen worden voor het aanvragen van stukken. Hiervoor is raadpleging van de lijsten en inventarissen noodzakelijk.

Mei 1989

Noten

1. Atie van der Horst, Elly Koen (eds.), *Guide to the International Archives and Collections at the IISH*, Amsterdam 1989.
2. Annie Adama van Scheltema-Kleefstra, Herinneringen van de bibliothecaresse van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 11, juni 1978, pp. 141-176.
Over de geschiedenis van het IISG verschenen onder meer:
Maria Hunink, *De papieren van de revolutie*. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis 1935-1947, Amsterdam 1986.
W.H. van der Linden, *Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en zijn bijdrage aan de emancipatorische geschiedschrijving* in: *Geschiedenis en Bevrijding*. De bestudering van het verleden in de emancipatiestrijd van nu, Sjaloom, Odijk 1980.
J.M. Welcker, *Veertig jaar Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis 1935-1975* in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 3, december 1975, pp. 372-384.
Jan Lucassen, *Tracing the past. Collections and research in social and economic history*. The International Institute of Social History, the NEHA and related institutions, Amsterdam 1989.
3. Onderstaande is gebaseerd op het archief van het CBSA, met name de stukken van de documentencommissie, inv. nr. 170.
4. Brief van secretaris G. van Erkel, 11.12.1901.
5. Brief van D.R. Mansholt, 17.12.1902. De brieven van Multatuli bevinden zich nu ten dele in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, terwijl de overige archiefstukken van D.R. Mansholt, waaronder schaakcorrespondentie met hem van Mimi Douwes Dekker en Multatuli, door zijn kleinzoon dr S. Mansholt in 1989 aan het IISG werden geschonken (zie ook p. 297).
6. Brieven van Joh. Harttorff, februari-maart 1905.
7. Doorslagen van brieven aan prof. B.H. Pekelharing, 5.9.1904 en 13.9.1904.
8. *Catalogus der bibliotheek van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen, Afdeling Documenten*, 1905; verder verschenen de *Catalogus van de bibliotheek (1905-1908)* en *catalogussen van de rubrieken Huisindustrie (1909)* en *Coöperatie (1912)*.
9. In 1922 schonk de weduwe van Domela Nieuwenhuis zijn archief en bibliotheek aan het F. Domela Nieuwenhuis-Fonds, die deze in 1934 in bruikleen afstond aan de EHB en in 1958 aan het IISG. Maria Hunink, *De papieren van de revolutie*, p. 5.

10. Een volledig overzicht van de verzamelde archieven van het NEHA werd opgenomen in het jaarverslag 1934 in het Economisch-Historisch Jaarboek 1935, pp. XXXIX-XLVI. In de jaarverslagen verschenen regelmatig inventarissen van vakbondsarchieven.
11. Herinneringen, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 11, juni 1978, pp. 142-144.
12. Onderstaande is gebaseerd op de jaarverslagen van het IISG en de literatuur genoemd in noot 2.
13. Jaarverslag IISG 1938, p. 7.
14. De inventaris is opgenomen in het gedenkboek 'De Vereeniging Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief 1914-1989', Amsterdam 1989.
15. Zie voor een volledig overzicht de regelmatig verschijnende lijsten van publikaties van het IISG.
16. Bijvoorbeeld in: *De Archieven in het Algemeen Rijksarchief. Deel IX van de Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland, Alphen aan den Rijn 1982*, p. 21.
17. Met name bij de vakbonden spreken de bronnen elkaar vaak tegen. De belangrijkste bron naast de uitgaven van de bonden was de CBS-reeks: (Overzicht van den) omvang der vakbeweging in Nederland.
18. Het Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland, waarvan inmiddels drie delen verschenen zijn (Amsterdam 1986-1988) geeft uitgebreide gegevens (met portret) over personen die actief waren in de arbeidersbeweging.

